

# Ortadoğu'da bir arada yaşama kültürünü hayata geçirmek

Muhittin Ataman

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Öğretim Üyesi, SETA Genel Koordinatör Yrd.

Konuşan: Hayati Binler

**Ortadoğu yalnızca coğrafi bir tanımlama mıdır yoksa daha derin bir tanımlamayla dinî, kültürel öğeleri mi içinde barındırmaktadır? Ortadoğu nedir, sizin zihin haritanızda nasıl tanımlanmaktadır?**

Aslında iç içe geçmiş birkaç soruyu barındırıyor bu. Ortadoğu nedir, tabi ki öncelikle coğrafi bir bölgenin adı olarak daha çok düşünülüyor, ni-tekim şu an genel manada kullanılırken kastedilen anlam coğrafi bir böl-genin adını karşılamaştır. Fakat bu, farklı devletlerden gelen insanların zihin dünyasında farklı anlamlar ifade etmektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, Ortadoğu, Batıların koyduğu bir isimdir. Bu, yirminci yüzyılın bir ino-vasyonu, bir buluşudur; yirminci yüzyılın başlarında kullanılmaya başlan-mıştır. Aynı zamanda Batı merkezli bir dünya anlayışının ifadesidir. Çünkü coğrafya derslerinde birbirinden farklı olmayan meridyenlerden bir tanesini başlangıç olarak almışlardır. Bu başlangıç ise Londra'dan geçen Greenwich meridyenidir. Doğu ve Batı ayrımı oradan yapılır. Dolayısıyla Londra dün-yanın merkezidir, onun doğusuna düşen Doğu, batısına düşen Batı'dır. İn-giliz Medeniyeti'nin yani o "Üzerinde Güneş Batmayan İmparatorluğun" başkentinden hareketle yapılmış bir coğrafi tanımlama söz konusu.

Batı denildiği zaman, hepimizin zihinlerinde daha çok Hristiyan dün-yası canlanıyor. Hristiyan medeniyetinin oturduğu, varlığını devam ettirdiği coğrafyanın adıdır Batı. Ve Batı, kendinden olmayan, yanı başındaki kom-susu Osmanlı Devleti'ni Yakındoğu olarak nitelendirmiştir. Aslında Doğu

*Yakındoğu  
ile Uzakdoğu  
arasında kalan,  
daha önce  
adlandırılmamış  
bölgeyi Ortadoğu  
diye tanımladılar.  
Ortadoğu kavramı  
ilk bu şekilde  
ortaya çıkmıştır.  
Tabii bunun da  
Londra merkezli,  
Eurosentrik  
bir düşüncenin  
ürünü olduğunu  
unutmamamız  
gerekıyor.*

kavramı da ilk bu şekilde ortaya çıkmıştır. Kendinden olmayan, ancak Avrupalı olan, Avrupa kıtasının önemli bir kısmını hakimiyeti altında bulunduran Osmanlı Devleti Yakındoğu'ydu. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içindeki topraklar değil; bugünkü Balkanlar, Osmanlı hakimiyeti altında olması dolayısıyla Doğu olarak nitelendiriliyordu. Ancak dediğim gibi hemen yanı başında olduğu için Yakındoğu olarak nitelendiriliyordu. Coğrafi Keşifler'den sonra Afrika'daki Ümit Burnu'ndan dolaşarak keşfedilen Hindistan ve sonrasındaki topraklara da Uzakdoğu demişlerdir. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda tüm bir Afrika'nın çevresinden dolaşip ulaşılan yerler gerçek manada uzaktır. Kendilerinin hiç tahayyül bile edemedikleri bir coğrafyayla karşılaşınca ona Uzakdoğu dediler. Bu, birkaç yüzyıl devam etti. Ne zamana kadar, 20.yy'a kadar. İşin içine ABD de girdikten sonra Yakındoğu ile Uzakdoğu arasında kalan, daha önce adlandırılmamış bölgeyi Ortadoğu diye tanımladılar. Ortadoğu kavramı ilk bu şekilde ortaya çıkmıştır. Tabii bunun da Londra merkezli, Eurosentrik bir düşüncenin ürünü olduğunu unutmamamız gerekiyor. Adeta her biri, bir medeniyet olarak tasavvur edilen üç bölge ve üç isimden söz ediyoruz. Fakat Ortadoğu zamanla siyasî bir anlam kazandı. Yani bu ilk planlama onların jeopolitik, jeostratejik düşüncelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı; siyasal bir anlam kazanınca Ortadoğu daha çok İslâmiyet'le, Müslüman ülkelerle birlikte tanımlanır oldu. Bunun tabii ki son hali ise, 11 Eylül saldırılarından sonra Başkan George W. Bush ve onun yardımcılarının çizdiği Büyük Ortadoğu şeklidir. Büyük Ortadoğu, aslında o var olan siyasal ve medeniyetsel tanımı tam anlamıyla içeren bir tanım oldu.

Bu noktada geçmişe giderek, Ortadoğu nedir, neresidir tanımlamasını iç içe geçmiş farklı halkalarda tanımlamak belki mümkün. İlk ortaya çıktığında Türkiye'nin de dışarıda bırakıldığı, hani Münbit Hilal'in, Arabistan yarımadasının ve İran'ın dahil olduğu küçük bir bölgedir. Biladü-ş Şam, Irak, Arabistan yarımadası ve İran. Bunun dışında bir geniş halka daha var: Mısır ve Türkiye'nin de dahil edildiği daha geniş bir coğrafya. Üçüncü halka olarak ise bazı kesimlerin dahil ettiği Mağrib yani Kuzey Afrika ülkelerinin de dahil olduğu bir coğrafyadır. Eski Ortadoğu Kuzey Afrika topraklarıyla birlikte tanımlanır hale geldi. Fakat Büyük Ortadoğu Projesi ile birlikte, bu aslında tamamen İslam dünyası ile özdeşleştirilen bir bölgeye dönüştürüldü. Yani işin içine Pakistan da, Sahraaltı Müslüman ülkeler de (mesela Sudan) dahil edilerek tanımlanmaya başladı, ki 11 Eylül saldırılarından sonra ABD tarafından hedef olarak önde görülen ülkelerden biridir Sudan. İslam Medeniyeti'nin kapsadığı coğrafyaya dönüştürülmüştür. Peki bu nereden nereye uzuyor: En batıdaki Fas'tan, Arapların Mağrib olarak ifade ettiği ülkeden Güney Asya yani Pakistan ve Bangladeş'i, güneyde Sudan'dan kuzeyde Azerbaycan'ı içine alacak kadar büyük bir coğrafyayı, bazı tanımlamalarda Orta Asya Müslüman ülkelerinin de dahil edildiği bir bölgeyi kapsıyor. Eğer böyleyse diyebiliriz ki, İslam dünyasıyla eşitlenmiş haldedir.

Öyle bir bölge ki, özellikleri sıralamakla bitmez. Çünkü işin içinde jeokültürel yani yerin kendisinden kaynaklanan bir kültür vardır. Dünyanın üç kutsal geleneğinin çıkış yeridir. İslam'ın, Musevilğin ve İseviliğin çıkış yeri olan; dolayısıyla Müslümanlık, Hristiyanlık ve Yahudilik için kutsal

bölgelerin olduğu bir coğrafyadır. Petrol ve diğer yer altı kaynaklarının bulunmasından dolayı jeoekonomik öneme sahip bir bölgedir. Belki buraya Kafkasya ve Orta Asya'daki petrolü de dahil ettiğinizde muazzam bir zenginlik barından bir bölgeden bahsediyoruz. Öte taraftan Eski Dünya dediğimiz Afro Avrasya yani Afrika, Avrupa ve Asya kıtalarının kesişim noktasıdır. Dolayısıyla Eski Dünya'nın kalbi denebilecek bir bölgeden bahsediyoruz. Bu, jeo stratejik açıdan yani askerlik, güvenlik açısından, büyük güçlerin hakimiyeti açısından vazgeçilmez bir coğrafyaya dönüşüyor. Her ne kadar bazıları, Orta Asya'yı nitelendiriyor olsa da, aslında Ortadoğu bütün bir dünya coğrafyasının kalbidir. Kalbinin olduğu, kalbinin attığı bir yerdir. Ortadoğu'ya hakim olan devlet, doğal olarak küresel bir güç olmuştur ve dünya hakimiyetini elde etmiş demektir.

**Tam olarak ikinci soruda getirmek istediğim yere getirdiniz. Sizin de belirttiğiniz gibi İslam coğrafyasına çekilen sınırlar var. Bizlerin, yani kardeşliği ve dayanışmayı emreden bir dinin mensuplarının belirttiğiniz coğrafya içinde halen çatışma içinde olmasını ve sağlam bir barış ortamının temin edilememesini neye bağlıyorsunuz?**

Burada iki kavramı birbirinden ayırt ederek kullanmak lazım. Belki kendimle çelişmiş olacağım az evvel söylediklerimden sonra; ancak iki kavramın biraz daha ayrıntılı şekilde açıklanması gerekiyor. Bir, İslam dünyası ve bir de Müslüman dünya kavramları var. Burada bir İslam dünyası'ndan bahsetmemiz zor. Biz, bir Müslüman dünya'dan bahsediyoruz. Yani çok basit ifadelerle şöyle tanımlayabiliriz: İslam'ın hakim olduğu bir bölgeden bahsetmiyoruz; Müslümanların çoğunluk olarak yaşadığı bir coğrafyadan bahsediyoruz. İkisi aynı şey değil. Dolayısıyla sizin İslam'dan hareketle sorduğunuz bu sorunun cevabı, aslında kolay cevaplandırılabilir bir şey değil. Çünkü tırnak içerisinde ifade etmek gerekirse "İslam yok". Yani İslamî değerlerin hakim olduğu bir coğrafyadan bahsetmiyoruz. Her ne kadar, İslamî olduklarını iddia etseler de bazı devletler, hatta Kur'an'ı anayasa olarak kullandığını ilan eden devletler olsa da, tarihsel olarak Müslümanların hepsini bağlayıcı kuralların devşirildiği, ayetlerin ve hadislerin gölgesinde yaşanan bir siyasi sistem yok. Müslüman dünya diyoruz, Müslümanların çoğunlukta yaşadığı coğrafya diyoruz, yaptığımız en geniş tanımlamada, bunu ifade etmeye çalıştım. Tabi bu neden ortaya çıktı, biraz tarihsel kökenine inerek ifade etmek lazım. Bir kere böyle bir coğrafi tanımlama yapalım. İkincisi, Müslümanların birliğini, ümmetin bütünlüğünü ifade eden bir kurum, bir müessese vardı: Hilafet müessesesi. Biliyoruz ki 1924 yılından itibaren böyle bir müessese yok. Aslında herkesin bildiği üzere kaldırılmış değil, sadece rafa kaldırılmıştır. O günkü TBMM'nin aldığı bir karara göre, Hilafet kurumunun sorumlulukları, bir kişiden alınarak TBMM'nin kişiliğine bağlanmıştır. Yani şu an biri resmî olarak bu görevi üstlenecekse TBMM üstlenmelidir bu kanuna göre. Fakat fiilî olarak yok. Bu bahsettiğim hukuksal olarak böyle. Bir karar alınmış, ancak kaldırma değil "rafa kaldırma"dan bahsediyoruz. Maalesef tüm bir İslam dünyasını bir yere bağlayan bu kurum, şu an yok. Böyle olunca, dağınıklık da kaçınılmaz olmaktadır. Bu, bizi Osmanlı'nın dağılmasına götürmektedir. Maalesef Osmanlı'nın dağılması bir kere ümmeti bölmüştür. Çok sayıda, yirmi tane sadece Osmanlı baki-

*Her ne kadar bazıları, Orta Asya'yı nitelendiriyor olsa da, aslında Ortadoğu bütün bir dünya coğrafyasının kalbidir. Kalbinin olduğu, kalbinin attığı bir yerdir. Ortadoğu'ya hakim olan devlet, doğal olarak küresel bir güç olmuştur ve dünya hakimiyetini elde etmiş demektir.*

*Sykes-Picot  
yani İngiltere,  
Fransa ve Rusya  
arasındaki o  
gizli antlaşmayla  
bütün Ortadoğu  
coğrafyası yani  
Osmanlı top-  
rakları Avrupalı  
sömürgeciler  
tarafından bölüş-  
türülmüştür. Bu  
da onların meşhur  
stratejisi "Böl,  
parçala, yönet"  
bağlamında küçük  
küçük lokmalara  
bölüştürülerek  
siyasal birimlere  
dönüştürüldüğü-  
nü göstermekte-  
dir. Yani uzaktan  
yönetilmeleri  
kolay bir duruma  
getirilmişlerdir.*

yesi devlet ortaya çıkmıştır. Bunun yanında bu devletlerin hiçbirisi gerçek manada bağımsız olmamıştır. Ki bu, neden çatışıyoruz sorunuza da cevap oluyor aynı zamanda. Sykes-Picot yani İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki o gizli antlaşmayla bütün Ortadoğu coğrafyası yani Osmanlı toprakları Avrupalı sömürgeciler tarafından bölüştürülmüştür. Bu da onların meşhur stratejisi "Böl, parçala, yönet" bağlamında küçük küçük lokmalara bölüştürülerek siyasal birimlere dönüştürüldüğünü göstermektedir. Yani uzaktan yönetilmeleri kolay bir duruma getirilmişlerdir. Maalesef bu, daha sonra ortaya çıkacak olan tüm çatışmaların kaynağıdır.

Altı çizilmesi gereken bir başka önemli husus da şudur: Doğal bir dağılıma da yaşanmamıştır. Doğaldan kastım şu; farklı etnik grupları, farklı mezhepleri, farklı kimlikleri ayrı ayrı dönüştürmemişler. Oldukça yapay ve mümkünse sınırları her zaman sorunlara gebe olacak şekilde çizmişlerdir. Bunun en bariz örneği içinde yaşadığımız ülke ve yaşadığımız sorundur: Kürt Sorunu. Kürt halkının yaşadığı coğrafya, tarihsel olarak Kürdistan olarak bilinen coğrafyayı dört-beş ayrı parçaya bölmüşlerdir. Tabii ki burada maksat Türkleri cezalandırmak değil. Bu, oradaki tüm devletleri Türkiye'yi, Suriye'yi, İran'ı hepsini kontrol altında tutabilmektir. Hatta daha çarpıcı bir örneği de var. Churchil'e atfedilen bir sınır var. Ürdün-Suudi Arabistan sınırı, 'Churchil hiçkırığı' olarak bilinir. Rivayetlere göre, sınırı çizerken Churchil hiçkırımıştır ve eli kaymıştır. Bunun sonucunda böyle bir sınır oluşmuştur ve Ürdün aleyhinde olan bir girinti çizgi oluşmuştur. Sözümona kafasındaki plana aykırı olarak yanlış çizildiği halde, o yanlışlığa dokunmamıştır. Afedersiniz, bu kadar pervasızca çizmişlerdir sınırları. Bana göre bu sınır, Avrupalıların, Müslüman toplumlarını, coğrafyasını hiçe sayan pervasızlıklarının en elim örneklerinden biridir. Burada bir önemli nokta daha; bu bölünmelerden sonra oluşan Müslüman devletlerin kaderleri kendi ellerinde değildi. Yani 1920'li ve 1930'lu yıllarda bizim sınır komşumuz Irak veya Suriye değildi; Fransa ve İngiltere'ydi. Dolayısıyla o tarihlerden günümüze sömürgeci devletlerin elinde olan idareleri, iradeleri, otoriteleri, iktidarlarıyla bir türlü kendileri özne olamayan devletlerden bahsediyoruz. İslam dünyası ile Müslüman dünyası arasındaki ayrımı da bu yüzden ortaya koymuştum aslında. Eğer, Müslümanlar bir özne olsaydı İslam'dan bahseder hale gelirdik. Fakat maalesef öyle bir şey yok. Müslümanların yaşadığı ve nesneleştirildiği bir coğrafyadan bahsediyoruz. Batılı devletler de, küresel güçler de bugün Suriye'de, Irak'ta bunu kolaylıkla görebiliriz, kendi menfaatleri neyi gerektiriyorsa o yönde bir yönlendirme yapıyorlar ve doğal olarak da bu, Müslümanlar arasındaki çatışmaya dönüşüyor.

Gerçekten son yıllarda Irak, Afganistan, Filistin gibi birçok İslam ülkesinin çeşitli işgallere ve saldırılara maruz kalması, İslam'ın mamur bölgelerinin çığnenerek, yüz binlerce Müslümanın katledilmesi, İslam dünyasında terör kaynaklı olayların artması çözüm arayışlarını hızlandırmakta, bu arayış da "İttihad-ı İslam" fikrinin gündemimize alınmasını zaruri kılmaktadır. Teorik olarak İslam Dünyası'nın geleceği açısından büyük öneme sahip olan "İttihad-ı İslam" düşüncesinin gerçekleşmesini mümkün görüyor musunuz? İttihad-ı İslam düşüncesi pratik alanlara nasıl taşınabilir?

Aslında bu mümkün. Bütün ümmeti, sayıları bir buçuk milyar ise, bu bir buçuk milyar insanı bir araya getirmek değildir İttihad-ı İslam. Yani İttihad-ı İslam'ın sağlandığı zamanlarda bile bazı Müslümanlar dışarıda kalmışlardır. Teorik olarak bütün siyasal Müslüman toplulukları, bütün siyasal Müslüman birimleri tek bir çatı altında toplayacak birlikten bahsetmiyoruz. Bu Ortaçağ Müslüman alimleri tarafından da çok tartışılan bir mevzudur zaten. Başında halifenin olduğu siyasal devletin, sistemin dışında başka siyasal sistemler olabilir mi? İmam-ı Gazali'nin yaşadığı dönemde, Selçukluların, Abbasilerin bulunduğu bir dönemde "Ortayolcular" denen bir kesim, evet, bu olabilir diye söylemişlerdir. Bazıları ise bunu kabul etmiyor. Bütün ümmetin tek bir siyasal birim tarafından yönetilmesi olarak algılayanlar var. Eğer böyle algılayacaksa İttihad-ı İslam mümkün değildir. Bana göre, teorik olarak da mümkün değildir. Ancak bu böyle bir bütün olup da içinde çeşitlilik, çoğulculuk eğer tesis edilecekse bu mümkün. Bu nasıl olur, mesela bugünkü İngiliz milletler topluluğu gibi veya bugünkü Avrupa Birliği gibi bir birlik oluşturulur, pek çok konu merkezden halledilir, yani Hilafet merkezinden. Fakat siyasî birlikler, sistemler varlıklarını devam ettireceklerdir. Böyle bir sistem olursa teorik olarak mümkündür. Yani birlik içinde çokluk, çeşitlilik; bir başka deyişle vahdet içinde kesret olarak mümkündür. Bu zaten İslam Dünyası'nın özünde vardır. Osmanlı, Abbasi, Emevî dönemlerinde hatta bizzat Medine merkezli İslam Devleti'nde de çeşitlilikler vardı. Siyasal sistemler olarak da öyleydi. Bu konuda çok çeşitli şeyler söylenebilir. Fethinden sonra Mısır bir vilayet olarak yönetilmiştir. Biladü-ş Şam ayrı bir vilayet olarak yönetilmiştir. Irak ayrı bir vilayet olarak yönetilmiştir. Kısacası adem-i merkeziyetçi bir yönetimden bahsediyoruz. Herkesin merkezde belirlendiği bir siyasal İslam öngörüsü yoktur. Bunun en gelişmiş hali de Osmanlı'daki millet sistemidir zaten. Bugünkü hukuk sistemleri noktasında belki zor hayal edilebilir bir şeyi gerçekleştirebilmiştir Osmanlı Devleti. Her zaman bildiğimiz gibi, çok dinli bir devletti Osmanlı Devleti. Çok etnikli bir devletti, çok kültürlüydü vs. Bana göre en önemli hususlardan bir tanesi ise, Osmanlı Devleti çok hukuklu bir devlet idi aynı zamanda. Yani farklı milletlere farklı hakuklar uygulanabiliyordu. Eğer bir ayırım yapacaksa, özel hukuk ve kamu hukuku olmak üzere, kamu hukuku devletle olan ilişkilerin belirlendiği hukuk alanıdır ve bu geneldir, İstanbul merkezlidir. Özel hukukta ise her millet, kendi hukukunu uygulayabiliyordu. Bir Hristiyan, Müslümanların özel hukukunu tatbik etmek zorunda değildi, kendi hukukundan sorumluydu. Oldukça adem-i merkeziyetçi bir yapıdan bahsediyoruz. O günkü eyalet sistemi, beylerbeyinin atanması gibi işler Osmanlı merkezinden yapılıyordu ama her bir eyaletin yönetim mantalitesi, anlayışı, kültürleri, kuralları ve idarî yapısı kendi içerisinde farklı olabiliyordu. Burada, bugünkü çözüm sürecine bağlayabileceğimiz bir husus var; Yavuz Sultan Selim ile İdris-i Bitlisî arasında yapılan anlaşmadan sonra bugünkü Türk coğrafyasındaki yapı ayrıydı mesela. Keza Balkanlardaki veya Afrika'daki yapılar da apayrıydı. Bu, o coğrafyanın kendi etnik ve kültürel özelliklerine göre bir yönetim modeli geliştiriliyordu. Bir taraftan dinî şeyhler yani dinî otorite vardır devleti yöneten; bir başka yerde ise seküler yöneticiler vardır. Dolayısıyla bir kavram kargaşası var. Ne kastettiği-

*Bütün ümmeti,  
sayıları bir  
buçuk milyar  
ise, bu bir buçuk  
milyar insanı bir  
araya getirmek  
değildir İttihad-ı  
İslam. Yani  
İttihad-ı İslam'ın  
sağlandığı  
zamanlarda bile  
bazı Müslümanlar  
dışarıda  
kalmışlardır.  
Teorik olarak  
bütün siyasal  
Müslüman  
toplulukları,  
bütün siyasal  
Müslüman  
birimleri tek  
bir çatı altında  
toplayacak  
birlikten  
bahsetmiyoruz.*



*Ulus-devlet, siyasal modelinin Ortadoğu'ya gelmesi, Müslüman toplumlara gelmesi ciddi bir kimlik krizine yol açmıştır. Burada yaşayan insanlar kendilerini nasıl tanımlayacaklarını bilememişlerdir. Bunun sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin de dahil olduğu yüz yıllık bir kimlik krizinden bahsediyoruz.*

miz çok önemli. Peki bu, pratik alana taşınabiliyor mu? Bana göre evet ve bu kaçınılmazdır.

Az evvel bahsettiğimiz hilafetin rafa kaldırılmasından ve Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra bütün İslam coğrafyasına, aslında dünyanın tüm coğrafyalarına olduğu gibi, ulus devlet modelini empoze ettiler. Aslında hiçbir zaman kitabî ifadelerde belirtildiği gibi ulus devletler oluşmadı. Yani ulus ile devletin uyduğu bir sistem teorik olarak var; pratik olarak hiç uygulanmadı. Bu siyasal sisteme en çok yaklaşan devlet olarak Japonya olarak bilinir. Fakat diğer taraflarda bu yok. Bir kabileye bir ulus-devlet dediler. Veya birçok etnik grubun olduğu devlete ulus-devlet dediler. Ulus-devlet, siyasal modelinin Ortadoğu'ya gelmesi, Müslüman toplumlara gelmesi ciddi bir kimlik krizine yol açmıştır. Burada yaşayan insanlar kendilerini nasıl tanımlayacaklarını bilememişlerdir. Bunun sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin de dahil olduğu yüz yıllık bir kimlik krizinden bahsediyoruz. Bütün yirminci yüzyılı bu toplumlar, Batı'dan ithal edilen ulus-devlet modeline uyum sorunu yaşayarak geçirdiler. Farklı ölçeklerde farklı ulus-devletler var gibi görünüyor ama aslında var olan o krizlerdir. Ulus-devlet çok cimri bir siyasi yapılanmadır. Kendisine yönelik vatandaş kimliğinin dışında hiçbir kimliği kabul etmemektedir, diğer tüm kimlikleri yok etmektedir. Dolayısıyla bir homojenleştirme zorlaması var. Yani sınırlar dahilinde yaşayan, vatandaş kimliğine ait tüm insanların vatandaş olarak benzeşmesini ve geri kalan tüm şahsî özelliklerinden feragat etmesini zorluyor. Onun için, ideolojik bir yapı olarak söylenebilir ki; herkes aynı dili konuşacak, herkes aynı kıyafeti giyecek, herkes aynı siyasal bakış açısına sahip olacak kısacası herkes benzeşecektir. Bir araba fabrikasından çıkan araçlar gibi robotik bir tip istemektedir tabiri yerindeyse. Bu, aynı zamanda insanın fitratını da zorlayan bir bakış açısıdır. Peki bu mümkün oldu mu? Hayır. Bunu biz, Türkiye Cumhuriyeti'nden hareketle biliyoruz. Bu kriz bir şekilde devam etti. Bu krizin çözümü nasıl olabilir, diye sorduğunuzda; işte o zaman İttihad-ı İslam'ın da aralarında olduğu çeşitli siyasal görüşlerin tartışmaya dahil edilmesi söz konusu olur. Yani ne olacak? Tek bir siyasal sistem olmaz, bu benim kişisel kanaatim ve daha sonra bunun da üzerine konuşulabilir. Dar ölçekli, orta ölçekli, geniş ölçekli siyasal yapılanmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır. İşte, o en geniş ölçekli siyasal yapılanmanın adı da İttihad-ı İslam olabilir pekala. İttihad-ı Avrupa'dan söz edebiliyorsa veya bugün Katolik dünyası Papa ve Vatikan merkezli olarak adem-i merkezci çözümler üretebiliyorsa, bu bir buçuk milyarlık İslam dünyası için de pekala yapılabilir bir durumdur. Fakat bu, gevşek bir yapılanma olacak. Ki İslam geleneğine uygun olan da odur. Çok sıkı bir siyasal birlik değil. Gevşek yapı bir siyasal sistem ihtimali vardır. Son birkaç yıldır, İslam dünyası'nın farklı yerlerinde dile getirilen taleplerin aslında barındırdığı hedeflerden biri de budur, bana göre.

'Efradını cami ağıyarını mani' şeklinde ifade ettiniz. Peki, jeostratejik, kültürel-ekonomik parçalardan büyük bir öneme sahip olan bugünkü süreci, Batı açısından nasıl değerlendirirsiniz? Bir de Batılı büyük oyuncular için Ortadoğu'nun anlamı nedir, Batı bu kavga'nın neresindedir?

Biraz bahsettim aslında fakat etraflıca üzerinde durulması gereken bir mevzudur bu. Bu sorunun cevabını verebilmemiz için yine geçmişe gitmemiz gerekiyor. Malumunuz, 15.yy'dan itibaren Avrupalı devletler, bir Coğrafi Keşifler süreci başlatmışlardır. Bu şu demektir: O günden itibaren Avrupalı devletler, onları her kim temsil ediyorsa, -İlk olarak Portekiz İspanya, sonrasında Hollanda, sonra Fransa, sonra Birleşik Krallık ve nihayet ABD- sürekli hakimiyet peşinde koşan, saldırgan bir siyasî tutum içinde olmuşlardır. Coğrafi Keşifler sürekli olarak hakimiyet peşinde olan bir bakış açısidir aslında. Yani tabiatı, diğer tüm insanları, toplumları ve medeniyetleri kendi boyunduruğu altında toplamaya çalışan, mütehakkim bir bakış açısından; mağrur ve kibri de içinde barındıran bir hakimiyet koşusundan, yarışından bahsediyoruz. Kendi aralarında bir rekabet de söz konusudur çünkü.

Coğrafi Keşifler ilk olarak Hindistan Yolu'nun keşfi çabasıyla başladı. Coğrafi bilgiye sahip olmadıkları için Amerika'yı keşfettiklerinde dahi orayı Hindistan zannetmişlerdir. Ve bugün bile yerli Amerikan halkına Hintli şeklinde isim verirler. Ancak daha sonra gerçekten Hindistan'ı da buldular, daha doğrusu oranın farkına vardılar. Buna keşif diyemeyiz, çünkü o topraklar başka insanların zihninde bilgi olarak zaten vardı. Tıpkı Amerika gibi. Piri Reis'in haritasında, Bağdat'tan çizilen haritada Amerika kıtasını çizebiliyorsanız, farkındasınızdır demektir. Orada bir kültür, bir medeniyet zaten vardı. Yabancı insanların yaşadığı bir coğrafya değildi. Bu yüzden "Coğrafi Keşif" ifadesi de yanlıştır aslında. Kısacası o yüzyılda bu farkındalığı Batılılar elde etmeye başladı ve aşama aşama artan bir sömürgecilığe döndürdüler. Ekonomik olarak başlayan bir sömürgecilik vardı. Sonra bu, siyasal sömürgecilığe dönüştü. Yani kolonyalizm şeklinde başladı; 19.yy'da ise emperyalizme dönüştürüldü. Emperyalizm hem ekonomik hem siyasal sömürüyü ifade eden bir kavramdır. Yani sadece maddî sömürü değil; bizzat oraya giderek mevcut olan siyasî sistemi de ele geçirmektir. Orayı bilfiil yönetmek demektir. Bunun en çarpıcı coğrafyası ise Afrika olmuştur. 1884 yılında toplanan Berlin Konferansı'nda "fiilî işgal" diye bir kavram ürettiler. "Kim nereyi işgal ettiyse, orayı sömürmek hakkına sahiptir" noktasına geldiler. Ama öyle bir zaman geldi ki, sömürülecek başka bir coğrafya da kalmadı. 19.yy'ın son çeyreğinde çok önemli iki gelişme yaşandı Avrupa'da. Millî bütünlüklerini 1871 yılında tamamlayan İtalyanlar ve Almanlar tek bir ülke kurdular. Gelişmiş devletlerdi fakat sömürüleri yoktu. İşte bunlar, sömürgecilik yarışına girdikten sonra 1. ve 2. Dünya Savaşları kaçınılmaz olarak yaşandı. Bu, Almanya'nın sömürgeci pay istemesi ile ilgilidir. O da çok çarpıcı bir şeydir. Torunun, anneannesinin toprağına göz dikmesidir. Anneanne ile torunun savaşıdır, 1. Dünya Savaşı. II. Wilhelm ile İngiliz Kraliçesi. İşgal edilecek, sömürülecek yer kalmayınca, dönemin Avrupa'sı tarafından Hasta Adam olarak nitelendirilen, geniş bir coğrafyaya yayılmış Osmanlı Devleti'nin topraklarına göz dikildi. Emperyalizm döneminde en önemli paylaşım savaşı Osmanlı toprakları üzerinde yaşanmıştır. Dolayısıyla Ortadoğu, 1. Dünya Savaşı'nın asıl konusudur, bana göre.

Hepimizin malumu olduğu üzere savaştan İngilizler ve Fransızlar galip olarak çıktılar. Dolayısıyla Osmanlı topraklarını paylaşma hakkını kendin-

15.yy'dan itibaren  
Avrupalı devletler,  
bir Coğrafi  
Keşifler süreci  
başlatmışlardır.  
Bu şu demektir: O  
günden itibaren  
Avrupalı devletler,  
onları her kim  
temsil ediyorsa,  
-İlk olarak  
Portekiz İspanya,  
sonrasında  
Hollanda, sonra  
Fransa, sonra  
Birleşik Krallık  
ve nihayet  
ABD- sürekli  
hakimiyet peşinde  
koşan, saldırgan  
bir siyasî  
tutum içinde  
olmuşlardır.

*Bu anlayışa  
göre dünyanın  
her yerine  
demokrasiyi  
götürebilirsiniz  
fakat  
Ortadoğu'ya yani  
Müslümanlara  
asla. Yani  
Müslüman  
toplumların  
kültürleri  
medeniyeti,  
demokratik  
tüm değerlere  
aykırıdır. Bu,  
aslında ne kadar  
ötekileştirildiğini  
de gösteriyor.  
Onun için  
kendilerine göre  
Ortadoğu'da  
demokrasi asla  
gelişmeyecek.  
Siz bunu,  
"gerçekleşmemeli"  
şeklinde de  
okuyabilirsiniz.*

de gören devletler bu ikisi oldu. Onlar için, o gün de, bugün de Ortadoğu, sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginlikleri ifade eder; özellikle petrol konusunda. 20.yy aslında bir "Petrol Tarihi"dir. Savaşların hepsini genel bir isimle adlandıracak olursak "Petrol Savaşları"dır. Yaşadığımız krizler "Petrol Krizleri"dir. Bu başlı başına önemli bir husustur.

Az evvel belirttiğim gibi Eski Dünya'nın kalbi olabilecek bir coğrafyadan bahsediyoruz. Küresel hegemonya peşinde koşan her devletin hakimiyeti altında tutmak isteyeceği bir coğrafyadır. Bugün hâlâ onun kavgası veriliyor. Süveyş Kanalı'nın açılmasının yanında Türk Boğazları, dünyanın en önemli stratejik su yollarıdır. Bunlar üzerindeki hakimiyet, savaş yapabilmek için de gereklidir, ticaret için de gereklidir. Yani hangi açıdan bakarsanız bakın, bu coğrafyanın hakimiyeti önemlidir. Bu hakimiyete ise araçsallaştırarak bakıyorlar. Hiçbir zaman burayı kendilerinden ayrı, bağımsız bir dünya olarak algılamamışlardır. Hatta pek çok konuda Ortadoğu'yu bir istisna olarak tutmuşlardır. Mesela daha düne kadar Avrupa literatüründe kullanılan bir ifade vardı; Ortadoğu İstisnacılığı şeklinde. Bunu daha çok demokratik kültür bağlamında kullanıyorlar ama, bunu pek çok şeye teşmil edebilirsiniz. Bu anlayışa göre dünyanın her yerine demokrasiyi götürülebilirsiniz fakat Ortadoğu'ya yani Müslümanlara asla. Yani Müslüman toplumların kültürleri medeniyeti, demokratik tüm değerlere aykırıdır. Bu, aslında ne kadar ötekileştirildiğini de gösteriyor. Onun için kendilerine göre Ortadoğu'da demokrasi asla gelişmeyecek. Siz bunu, "gerçekleşmemeli" şeklinde de okuyabilirsiniz. Bu aynı zamanda Batı'nın Ortadoğu'da demokrasi kültürünün oluşmasına müsaade etmediğinin de göstergesidir. Bunun akademik olarak karşılığı ise az evvel belirttiğimiz Ortadoğu İstisnacılığı'dır. Bütün her şey bizi bir yere götürüyor: Ortadoğu halklarını, devletlerini biz özne olarak görmek istemiyorlar; bunları kendi çıkarları için araçsallaştırılmış bir coğrafya olarak tutuyorlar. Böyle olunca da sadece nesneleştirilmiş bir coğrafyadan bahsediyoruz. Bunun sonucunda ise mutlaka ama mutlaka Ortadoğu'daki çatışmaların her birinde başlangıçta olmasa bile önünde sonunda taraflardan biri, bir Batılı devlettir. İşid denen örgüt de böyledir, El Kaide de böyledir. Ortadoğu'da etkili olan her örgütün hatta devletin arkasında doğrudan ya da dolaylı olarak; Batılılarla birlikte hareket ederek veya onların hazırladığı imkanlardan istifade ederek var olduklarını ve varlıklarını devam ettirdiklerini görmek mümkün. Dolayısıyla Batı, Ortadoğu'nun her tarafındadır maalesef.

Şimdi biraz daha yakına getirerek, daha spesifik bir sorumuz var Hocam. Arap Baharı meselesinde neler oldu? Arap Baharı gerçekten bir hürriyet hareketi miydi yoksa Ortadoğu'yu yeniden şekillendirmek üzere kurulan bir mühendislik projesi miydi? Arap Baharı'nın işaret ettiği sosyo-kültürel alanlar, bu toprakların beklentileri açısından nasıl değerlendirilmelidir?

Bunun mevsimlerle ifade edilmesi yerine bir süreç olduğunun bilincinde olması gerektiğini düşünüyorum ve buna Arap Baharı yerine Arap İsyancı ismini veriyorum. Bunu menfi bir anlamda kullanmıyorum; ancak Arap İsyancı'nın patlak vermesiyle başlayan kaotik bir süreçten geçiyoruz. Bu



neydi, bir hürriyet hareketi miydi veya bir mühendislik projesi miydi? Bu iki savın da destekçileri var. Acizane ben, ikisinin de dışına çıkan, birincisine daha yakın olan ancak ikisini birden kapsayan bir üçüncü noktada kendimi konumlandırıyorum. Arap İsyanları'nın bir proje olup olmadığının, Batılı devletlerin sahip oldukları güçle ve imkanlarla birlikte düşünülmesi gerektiğini düşünüyorum. Önceki sorunun devamı gibi hareket edecek olursak; Batı evet Ortadoğu'nun her yerindedir. Fakat 20.yy'ın Batı'sı ile bu yüzyılın Batı'sı arasında fark vardır. Dün, Batı'dan bahsettiğimiz zaman küresel ölçekte bir Britanica'dan bahsetmiş oluyorduk veya Pax Americana'dan bahsetmiş oluyorduk. Pax, Latince bir kelimedir ve "barış" anlamında kullanılmaktadır. Yani 19.yy bir Britannica barışına sahne olmuştu. 20.yy'ın ikinci yarısında ise ABD'nin oluşturduğu bir Pax-Americana'dan bahsediyoruz. Bu, huzur ve refahın herkes için oluşturulduğu bir ortam anlamına gelmiyor. Dünya düzenini kuran, sağlayan, idare eden bir güç vardı ve o kendi içerisinde bir istikrar getirmişti. Batılı bir devlet tüm dünyaya dirlik düzenlik getirecek kapasiteye sahipti. Küresel düzeni oluşturabilecek ve bunu sürdürebilecek iradeye sahipti. Fakat bugün itibarıyla her ne kadar dünyanın her tarafında olsalar da, Batılı devletler bugün bir "pax" oluşturacak kudrette değiller. Batılı devletler; İngiltere, ABD, Almanya, Fransa vs. dünyanın her yerindeki krize müdahil olabiliyorlar, taraf olabiliyorlar. Devletlerdeki rejimleri yıkabilirler. İmha güçleri çok yüksek fakat inşa ve ihya güçleri kalmamış. Böyle olunca da bir kriz başlıyor veya patlıyor ve devam ediyor.

Arap İsyanları 2010 yılının sonunda Tunuslu bir gencin, bir mühendis kendi bedenini ateşe vermesiyle patlak verdi. Sonra domino taşları gibi şehir içinde, devlet içinde, Tunus'ta, Mısır'da, Libya'da hepsi devrilmeye başladı. Yasemin denen bir süreç başladı. O ateş, Bo Azizi isimli genç Tunuslu'nun çaktığı kıvılcım kısa sürede bütün bir Ortadoğu'yu hatta İslam Dünyası'nı kuşatan bir yangına dönüştü. Ben bunun planlı olduğunu düşünmüyorum. Onun için bir mühendislik projesi değildir diye düşünüyorum. Deprem oluşması için gerekli olan fay hatlarındaki enerji birikmesi gibi, Ortadoğu'da yüz yıldır bir enerji birikimi yaşanıyordu. Bu önünde sonunda bir ülkede patlak verecekti. Deprem metaforunda bu enerji en zayıf noktada açığa çıkar. Ortadoğu'da da bir deprem olacaksa bu en zayıf halkada olmalıydı. Neden Tunus'ta veya benzeri ülkelerde olduğunun da anlaşılması için bu örnek önemlidir. Başlangıçta spontane olan, dalga dalga yayılan ve bu yayılma sırasında dış güçlerin kontrol etmeye çalıştıkları bir olay haline gelmiştir. Kısacası başlangıçta Batı'nın etkisi yokken ortaya çıkan olayın gidişatına etki etmeye çalışmışlardır. Bu dönemdeki Avrupa ortamına bakacak olursak 2008 sonrasında Batı tarihinin son yüz yılda geçirdiği en ciddi ekonomik krizlerden biri yaşandı. Batı kendi derdiyle hemhal bir durumdayken bu gerçekleşti. Batılılar bu kıvılcımın yangına dönüşmesini engelleyebilirlerdi belki. Yaşanan ekonomik kriz, ABD ile Avrupa arasında, Putin Rusya'sı ile Avrupa arasında, Çin öbür tarafta... Bunların hepsini düşünecek olursak Batı'nın daha önemli sorunları vardı. Hem içerde hem dışarıda bir an Müslüman dünyayı ihmal eder hale geldiler. Daha doğrusu yeterince dikkat etmemeye başlarken bu olaylar patlak verdi. Daha sonraki dönemlerde hepimizin bildiği üzere yönlendirmeye başladılar. Kaddafi

*Arap İsyanları  
2010 yılının  
sonunda Tunuslu  
bir gencin, bir  
mühendisin  
kendi bedenini  
ateşe vermesiyle  
patlak verdi.  
Sonra domino  
taşları gibi şehir  
içinde, devlet  
içinde, Tunus'ta,  
Mısır'da, Libya'da  
hepsi devrilmeye  
başladı. Yasemin  
denen bir süreç  
başladı.*

Müslümanlara  
göz açtırmayan  
rejimlerden  
bahsediyoruz.  
Cumhuriyet'i  
kelime  
manasından  
ötürü çoğunluğun  
yönetimi olarak  
görmüyoruz  
tabii ki. Her  
birisinin başında  
bir despot vardır.  
Ve Batı'dan ithal  
ettikleri bir rejimi,  
halka giydirmeye  
çalışıyorlardı.  
Ancak bu  
tutmadı. Allah'ı  
istemek aslında  
dinini, kültürünü,  
medeniyetini,  
tarihsel  
değerlerini  
istemek demektir.

rejimini sonlandırırken de Batılılar için içindeydiler, Mısır'da o geniş insan hakları gösterilerinin, demokrasi taleplerinin veya hak taleplerinin önüne geçmemekle de bir strateji olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Bir deşarj yaşandı. İlk hararet bittikten sonra Batı, sakince kendi projelerini uygulamaya başladı. Ancak o Arap isyanlarının olduğu ülkelere dikkat edin, rejim değişikliği gerçekleşen ülkelerin tamamı cumhuriyet rejimleridir. Tunus, Libya, Mısır, Suriye, Yemen her biri birer cumhuriyetti. Bu beş ülke en çok etkilenenlerdir. Bunun çok rahat Arap halklarının attığı slogandan ötürü gerçekleşebileceğini de düşünüyorum.

Arap halkı ilk olarak "Allah" diyordu; ikincisi "ekmek" istiyordu; üçüncüsü "onur" istiyordu. Allah istiyordu, Allah'ın olmadığı devletler cumhuriyet rejimleriydi. Allah'tan kastım, Arap halklarının kendi dinlerini yaşayabilecekleri bir ortam oluşturulmamıştı, hatta yasaklanmıştı cumhuriyetlerde. Bunu en çok açığa çıkaran hangisi diye soracak olursanız; Tunus'tu. Bizim burada kamusal alanda başörtüsünü tartıştığımız bir dönemde, Tunus'ta sokaklarda bile başörtüsü yasağı vardı. Onlar özgürlüklere karşı çıkma noktasında fersah fersah ileridelerdi. Dinin, görünürlüğünün yok edilme-ye çalışıldığı bir devletten bahsediyoruz. Diğer devletler de farklı değildi. Müslümanlara göz açtırmayan rejimlerden bahsediyoruz. Cumhuriyet'i kelime manasından ötürü çoğunluğun yönetimi olarak görmüyoruz tabii ki. Her birisinin başında bir despot vardır. Ve Batı'dan ithal ettikleri bir rejimi, halka giydirmeye çalışıyorlardı. Ancak bu tutmadı. Allah'ı istemek aslında dinini, kültürünü, medeniyetini, tarihsel değerlerini istemek demektir.

İkincisi "ekmek"ti. Hasbel kader monarşilerle cumhuriyetler karşılaştığında monarşilerin ekonomik yapısı daha iyidir. Zaten monarşilerin o yapısı da Araplara uygundur. Her zaman bir aile vardır onları yöneten, öyle devam etmiştir. Mesela körfez ülkeleri çok zengindir. Kısmen, Ürdün siyasi istikrarı sağlamış bir ülkedir. Nüfuslarının yüzde altmış Filistinli. Onlar olmasa daha da müreffeh bir durumda olacaktı belki. Fakat buna rağmen istikrarlı bir ülkedir. Hakeza Fas da bunlardan biridir. Fakat cumhuriyet rejimlerinde ekonomik krizler çok daha belirgindir. Mesela işsizlik oranının en yüksek olduğu ülke Tunus'tur. Evet kültürel bir yabancılaşma vardır, fakat daha önemlisi ekonomik bir sıkıntı da vardır ve eklemek de bulamazlar. Vücudunu ateşe veren gencin temsil ettiği tip de aç olan insanlardır zaten. Okumuş, üniversiteyi bitirmiş, mühendis olmuş fakat tablacılık yapıyor. Kendi bilgi birikimini kullanabileceği, aktarabileceği bir iş bulamayan, sebze satan bir adamdan bahsediyoruz. Yüzde 50'nin üzerindeydi gençler arasındaki işsizlik Tunus'ta. Eğitimli olan her iki gençten biri işsiz olarak dolaşıyordu. Bu en tehlikelidir. Dünyanın farkındadır. Olan bitenin farkındadır. Fakat hiçbir şeye sahip değildir.

Üçüncüsü "kerrame" dedikleri "onur"dur. Aslında Arap halkı Türkiye'deki algının aksine onuruna çok düşkün bir halktır. Bedevî kültürü de böyledir. Özgürlükçü, kendi kaderini kendi elinde bulundurmaya özen gösteren bir yapıları var. Fakat bu 20.yy boyunca genel manada yok edilmiştir. Kendi kaderini kendi elinde bulundurma çabası olarak da okunmalıdır aynı zamanda bu isyanlar. On yıllardır kendilerini bir sürü gibi telakki eden li-

derlerine karşı bir isyandı. Bu, cumhuriyet rejimlerinde çok daha katı bir şekilde uygulanmıştır. Personalistik düzenlerde bu çok daha katıdır. Oysa örneğin Suudi Arabistan'da yönetimde bir aile vardır. Çok daha geniş bir çevre anlamına gelir. Prensler vardır, saraydakiler vardır. Ve farklı deşarj alanları anlamına gelir. Fakat cumhuriyetlerde tek bir kişi, tüm bir devletle özdeşleşmiş bir haldedir.

İsyanların başladığı günlerde bir yazımda da ifade etmiştim. Arap halklarının Magna Carta'sı gibidir bunlar. 1215 yılında İngiliz asillerinin, kralın yetkilerini sınırlama girişimi, başarılı girişimi ancak 500 yıl sonra İngiltere'ye demokrasiyi getirmiştir. O yüzden diyebiliriz ki bu yaşananlar bir bahar değil, daha fazlasıdır. Yüzyıllar içinde oluşan bu birikimi üç ayda boşaltmak mümkün değildir. Üç ayda istikrara kavuşturmak mümkün değildir. Aslında Türkiye'nin yaşadığı, bir örnek olabilirdi bu manada. Bir Türkiye siyasi değişim tarihi okunacak olsa -bazıları Menderes'ten başlatırlar, ben Özal'dan başlatıyorum- 30 yıl oldu fakat tamamlanabilmiş değildir. Türkiye örnek alınabilirdi belki. Ancak Mısır'da Mursi, 1 yılda mevcut güçleri, yapıları, kurumları devre dışı bırakarak kendini var edebileceğini düşündü. Bunun mümkün olmadığını, buna müsaade edilmediğini gördük. Dolayısıyla bu Arap İsyanları sürecinin, hak talep etme, kendi kaderini kendi elinde tutma talebinin devam edeceğini düşünüyorum. Bir başka kavram kullanarak sorunun cevabını bitireyim: 20.yy'da Türkiye dahil olmak üzere bütün Ortadoğulu ülkeler bir dış self determinasyon başarısını gösterdiler. Self determinasyon kendi kaderini tayin etmektir. Siyasal bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Gerçekleştiremedikleri şey ise, iç sert determinasyon idi. İç karşı kendi kaderini talep etme hakkına sahip değillerdi. Türkiye'de vesayetler dediğimiz şey budur. Vesayet, halkın seçim sandığına gitmesinin manasızlığını vurgulamak, zinde kuvvetlerden bahsetmek, X grubu- X cemaati birisinin gelip herkesi istediği kalıba sokma çabası vs.'dir. Biz, Türkiye olarak o vesayetlerden yeni yeni kurtulma çabasındayız. Bana göre Arap halkları da içe doğru sert determinasyon sürecini başlatmışlardır. Her ülkede ben bunun farklı zaman dilimlerinde başarıya ulaşacağını düşünüyorum. Kısacası, dış sert determinasyonu başarıyla sağlayan Ortadoğu devletleri iç self determinasyonu da başarıyla gerçekleştireceklerdir.

İslam'ın malumunuz olduğu üzere hürriyeti, istişareyi esas kılan emirleri var, vurguları var. Fakat buna rağmen günümüz Ortadoğu'sunda despotik yönetimlerin hakim olduğunu görüyoruz. Görünürde cumhuriyet olan fakat uygulamada monarşik olan yapılar söz konusu. Bunların varlığını nasıl açıklayabiliriz? Bu noktada, Bediüzzaman Hazretleri'nin Hutbe-i Şamiye ve Münazarat'ta ortaya koyduğu muhtelif fikirler var. Onun hürriyetçi yaklaşımlarını ve analizlerini nasıl bu olaylarla birlikte nasıl değerlendirebiliriz?

Yine iç içe geçmiş birkaç hususu barından bir sorudan bahsediyoruz. İlk olarak şunu söylemeliyim; ilginç bir şekilde İslam hem var, hem yok. Mesela her şeye rağmen Batılı devletlerin İslam karşıtlığını, İslam'ın bizzatı varlığını devam ettirmesine bağlıyorum. Az evvel dediğimiz gibi

*Biz, Türkiye olarak o vesayetlerden yeni yeni kurtulma çabasındayız. Bana göre Arap halkları da içe doğru sert determinasyon sürecini başlatmışlardır. Her ülkede ben bunun farklı zaman dilimlerinde başarıya ulaşacağını düşünüyorum. Kısacası, dış sert determinasyonu başarıyla sağlayan Ortadoğu devletleri iç self determinasyonu da başarıyla gerçekleştireceklerdir.*

*İslam'ın fikirleri  
ne günlük  
hayatımızın,  
ne sosyal  
hayatımızın, ne  
ekonomimizin,  
ne de siyasal  
hayatımızın  
bir parçası  
olmamaktadır.  
İslam'ın değerleri,  
hükümleri  
bütün alanlara  
mütealliktir.  
Biz ise bunları  
hayatımızdan  
büyük ölçüde  
çıkarırken,  
kalanları işimize  
geldiği ölçüde  
araçsallaştırdık.  
Biz, kendi  
ekonomik,  
kültürel, siyasal  
ideolojimizin  
araçları haline  
getirdik bunları.*

Müslümanlar nesnedir. Fakat İslam, özne olarak varlığını devam ettiriyor. Bu bizi şuna getiriyor, "Kafirler istese de istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır." Yani siz ne yaparsanız yapın Allah'ın nurunu köreltemezsiniz, yok edemezsiniz. O, bir şekilde varlığını devam ettirecek. İslam özne olarak şunu bize gösteriyor; aktör olarak ön plana çıkabilecek potansiyel bir din, bir medeniyet şeklinde önümüzde duruyor. Bu böyle olunca, her an ortaya çıkma, sürekli hak iddia etme potansiyelini taşıyan bir aktöre dönüştürüyor İslam'ı. Batı'nın sürekli olarak İslam'ı ötekileştirmesinde bana göre bu vardır. Ancak İslam'ı temsil edecek halk ve devlet yoktur. İslam'ın söylemi, ki söylem olarak oldukça güçlüdür, bu duruma sebep olmaktadır. Dinî ilkeler, siyasal sistemler, dünya öngörüsü, genel bakışı oldukça güçlü olduğu için İslam sürekli olarak ötelenmektedir. Onun için tüm bu İslamofobik, İslam karşıtlığı dalgalarına rağmen dünyada en hızlı yayılan din İslam olabiliyor. Çok kötü bir şekilde temsil ediliyor olmasına rağmen en hızlı yayılan din İslam olabiliyor.

Bugünkü Müslümanlar, İslam'ın o hürriyetçi söylemlerine, metinlerine vurgu yapmıyorlar. Zaten buradan hareketle diyebiliriz ki, bir düşünceye sahip değiller. Maalesef Müslümanların büyük çoğunluğu, buna Türkiye'dekiler de dahil olmak üzere, ulus-devlet mantalitesiyle düşünür hale geldiler. Artık düşünce kalıpları bile Batılıdır, Batıcıdır. Burada sömürgeciliğin son radde olarak "Bilincin Sömürgeleştirilmesi"nden (Colonization of Mind) bahsedebiliriz. Bizim düşüncelerimiz, düşünme biçimimiz, tabiri caizse ruhumuz bize yabancıdır artık. Biz farkında bile değiliz aslında. Batılı kavramları, söylemleri kullanır hale gelmişiz. Böyle olunca biz kendimize de başkasının gözüyle bakar hale geldik. Biz, İslam'a da yabancı gözüyle bakıyoruz. Müslümanlara, Anadolu topraklarına yabancı gözüyle bakar hale geldik. İslam dünyasındaki sosyologların 20.yy'daki ifadesine göre gerçekten bir "öze dönüş" zihinsel olarak yaşanmalıydı diye düşünüyorum. Bunların sonucunda İslam'ın fikirleri ne günlük hayatımızın, ne sosyal hayatımızın, ne ekonomimizin, ne de siyasal hayatımızın bir parçası olmamaktadır. İslam'ın değerleri, hükümleri bütün alanlara mütealliktir. Biz ise bunları hayatımızdan büyük ölçüde çıkarırken, kalanları işimize geldiği ölçüde araçsallaştırdık. Biz, kendi ekonomik, kültürel, siyasal ideolojimizin araçları haline getirdik bunları.

İslamcılık'tan bahsediliyor. Bir taraftan İslam'ın en temel değerlerini bile yerine getirmeden kendini İslamcı olarak tanımlayan insanlar var. Bu bağlamlarda sosyalist İslam vs gibi çeşitli versiyonları da çıkardılar. Bunu yaparken batılı -izm'leri kullanır hale geldiler. Bunu Kürt Sorunu ve Çözüm Süreci bağlamında ifade edeceğim. Öyle bir hale geldi ki, Türkiye'de insanların evlerinde Kürtçe konuşmaları yasaklanmıştı ve Türkiye'deki yüzde % 99 Müslüman kesim bunu çok normal karşıladı. Kürt coğrafyası dışında bir yerden; Ankara'dan, İstanbul'dan bir itiraz gelmediği için onlarca yıl yaşandı bu. "Müslüman Kürt kardeşlerimizin evlerinde kendi anadillerini konuşmamaları kabul edilemez" şikayetini, ben tarih okuyan birisi olarak hiç görmedim. Aynı şekilde bizden çok kötü durumdaki Filistin'e bizler son zamanlarda biraz duyarlı olduk. Bediüzzaman'ın Hutbe-i Şamiye ve Münazarat'ta ortaya koydukları, o günün şartlarında adem-i merkezietçi-

liğin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Evet, bir siyasî otorite olacak; aynı zamanda adem-i merkezîyetçi, farklı etniklerin, farklı bakış açılarının toplumsal olarak, siyasal olarak var olabileceğini ifade ediyor, benim yaptığım çıkarımlarda. Böyle olunca ne yapmak gerekir, diye sorup tersine dönmemiz gerekir. Gerçekten İttihad-ı İslam olacaksa, hürriyetçi fikirlerin bölgeye yayılması sağlanacaksa, bizim kırmızı çizgilerimizin olmaması lazım. Ümmet içinde kırmızı çizgilerimizin olmaması lazım. Peygamber Efendimiz'in tabiriyle; "Bir yerde bir müminin ayağına bir diken batarsa, bir başkası başka bir yerde bunun acısını hissetmeli". Yani biz, birbirimizle var olabiliyoruz.

Bugünkü çözüm sürecine bağlayalım, modern kavramlar kullanalım. Biz bunu uluslararası ilişkilerde "Karşılıklı bağımlılık" olarak ifade ediyoruz. Aslında bu, Peygamber'in hadisinin günümüzdeki bir tezahürü olarak da düşünülebilir. Kısacası Türkler, Kürtler'e muhtaçlar; Kürtler Türklere muhtaçlar; Araplar Türklere muhtaçlar vs. Fakat biz, tam değiliz. Birbirimize muhtacız, birbirimize bağımlıyız; dolayısıyla birimizin kaderi, diğersinin kaderidir. Birimize gelecek bir zarar aslında bütüne gelen bir zarardır.

Coğrafi olarak ifade etmek gerekirse, İsveç veya Finlandiya gibi müreffeh olabilmemiz için çevremizde Norveç gibi, Danimarka gibi başka ülkelerin olması gerekir. Bizde de böyle İslamî devletler olması lazım. Biz Türkiye olarak müreffeh iken yanbaşımızdaki Kürdistan, Suriye, Irak, İran ve Koskoca bütün Ortadoğu coğrafyası sefalet ve kaos içinde kalacak. Bu mümkün değildir. Resmî olarak 2 milyon Suriyeli sığınmacıyı ülkemizde ağırlamak zorunda kaldık. Bunu biz istemedik. Olumsuz bir manada kullanmıyorum fakat bu, Türkiye'deki tüm siyasal ve ekonomik hedefleri aslında etkileyen bir husustur. İster istemez etkileniyoruz. Suriye'ye kapılarımızı kapatamayız. Suriye krizi bizim iç meselemizdir. 1000 km'lik yapay bir sınır çizmişsiniz; yani sınırın hem güneyinde hem kuzeyinde Arapların, Türklerin ve Kürtlerin yaşadığı bir coğrafyadan bahsediyoruz. Bunlar, yabancıları birbirinden ayırmış sınırlar değildir. Hürriyetçilik olacaksa bir gün, bu şartlar altında olur. Bizim kendimiz için istediğimizi, kardeşimiz için de istememizden geçer. Onun için biz Batılılar gibi olamayız. Biz halklar arasındaki ilişkileri sıfır toplamda okuyamayız. Yani onların zararına olan şey benim faydam; benim zararına olan şey onların faydası olmaz. Biz bu söylemle Ortadoğu'daki toplumlarla ilişki kurmaya çabalyoruz. Bana göre de hem İslamî, hem insanî, hem de siyaseten doğru bir tercihtir, diye düşünüyorum.

Biraz da demokratikleşme meselelerini konuşalım isterseniz. Siz İslamî vurguların pratiğe aktarılamaması hususunda yerinde tesbitlerde buldunuz. İslam'ın hürriyetçi metinlerine rağmen bunun uzağındayız. Bugün Müslümanların çoğunlukta yaşadığı ülkelerin demokratik yöntemlere kavuşturulması için neler yapılabilir?

Bunun için tabii iki şey söylenebilir: Bir, bizim kendi dinamiklerimizle demokratik yönetimlere sahip olup olamamayı konuşabiliriz. Kendi medeniyetsel, kültürel, tarihsel birikimimiz ve değerlerimizden hareketle birşeyler oluşturulabilir mi? Birincisi bu. İkincisi; Batı'dan bunu ithal edip kendimize uygulayabilir miyiz? İki şey var. İkincisinden başlayalım; yani

*Türkler, Kürtler'e muhtaçlar;  
Kürtler Türklere muhtaçlar;  
Araplar Türklere muhtaçlar  
vs. Fakat biz, tam değiliz.  
Birbirimize muhtacız,  
birbirimize bağımlıyız;  
dolayısıyla birimizin kaderi, diğersinin kaderidir. Birimize gelecek bir zarar aslında bütüne gelen bir zarardır.*



*Müslüman toplulukların ve devletlerin Batı'dan demokrasiyi ithal ederek kendi ülkelerinde batılı tarzda kaim kılmaları ve istikrarlı bir rejim oluşturmaları çok zor. Nedeni şu: Bir kere her bir demokratik değer -tırnak içinde belki ifade etmek gerekiyor- tarihsel, medeniyetsel konteksti var, bağlamı vardır. Siz o bağlamdaki ilkeyi, değeri alıp başka bir yere taşıyamazsınız. Dolayısıyla bir adaptasyon gerekir.*

bir kere Müslüman toplulukların ve devletlerin Batı'dan demokrasiyi ithal ederek kendi ülkelerinde batılı tarzda kaim kılmaları ve istikrarlı bir rejim oluşturmaları çok zor. Nedeni şu: Bir kere her bir demokratik değer -tırnak içinde belki ifade etmek gerekiyor- tarihsel, medeniyetsel konteksti var, bağlamı vardır. Siz o bağlamdaki ilkeyi, değeri alıp başka bir yere taşıyamazsınız. Dolayısıyla bir adaptasyon gerekir. En azından adaptasyon gerekir. Yani kendi değerlerinize, kendi birikiminize uyarlamanız gerekiyor. Biz bunu yapmadık. Mesela Türkiye Cumhuriyeti'nde biz bunun acısını çok yaşadık. Efendim kendi geleneğimizi, kendi geçmişimizi, tarihimizi, medeniyetimizi bütün her şeyi eski diye bir tarafa atık ve külli bir Batılılaşma sürecini başlattık. O da kısmen başarılı oldu; ama kesinlikle bir krizle neticelendi. Yani bizim kıyafetimizden yediklerimize kadar, ev düzenimizden sokaklardaki selamlaşmamıza kadar herşey Batılı tarza dönüşmeye başladı. Biz Batılı tarzı uyarlayamadık ama kendi birikimimizi de unuttuk bu arada. Zaten kriz de budur. Yani yenisine uyamadık, geçmişi de kendimizde tutamadık. Onu bıraktık yenisine de tam olarak intibak edemedik. Bunu medeniyetler çatışması tezinin fikir babası Huntington, Türkiye için çok veciz bir şekilde ifade ediyor. Eskiye reddedip, geçmişi, tarihi, medeniyeti reddedip Batıyı, yeniyi alma çabasının nasıl bir krizi neticelendirdiğini şöyle ifade ediyor; "Rejected Mecca, rejected by Brussels." "Mekke'yi reddetti, Brüksel'den de reddedildi." Bu kadar. Bu bir krizdir. Şimdi siz Mekke'yi reddediyorsanız yani Mekke'yi sembol olarak kullanıyor. Mekke'yi yani eskiyi, medeniyeti, dini, kültürü herşeyi reddediyorsunuz, size ait olanı öbürü için reddediyorsunuz; ama öbürü de sizi kabul etmiyor kendi içerisine. Hani iki menzil arasında sıkışmış veya iki kilise, cami arasındaki beynamaz mı derler, yani o duruma düştük.

İki cami arasında beynamaz.

İki cami arasında beynamaz. Kilise ve cami arasında sıkışmış diyeceğim ben ona. Öyle bir krizle neticelendi maalesef. Öbür tarafta birinci hususa dönelim. Yani kendi değerlerimizden hareketle demokratik yönetimlere kavuşabilir miyiz? Bugünkü şartlar altında bu da zor. Çünkü bizim az önceki soruda geçen İslam'ın hürriyetçi söylemini bir kere benimsememiz gerekiyor. Biz İslam'ı tırnak içerisinde yeniden hayatın bir parçası haline getirmeden, ama İslam'ı derken burada 'hangi İslam?' sorusunu da belki birileri sorabilir. Ben El-Kaide veya IŞİD'in veya şunun bunun İslam'ından bahsetmiyorum. Hani eğer bir referans olacaksa işte Ortaçağ'a kadar, belki Osmanlı'nın son dönemine kadar uzatılabilecek bir dönemden bahsediyorum. Oradaki siyasal modellemeyi güncelleyerek bu güne hitap eder hale getirebiliriz. Eğer böyle olursa, bana göre, tırnak içerisinde kullanalım, demokratik bir yönetimi zaten sağlamış oluruz. Başka bir tartışmaya kapı aralayalım. Biz demokratik kelimesini kullanmak zorunda değiliz. Bunu unutmayalım. Oluşturulan yönetimin insanî olması yeterlidir. Bir yönetimin insaniliğinin en temel ölçüsü de, ihtiyaçlara cevap verilebilirliğiyle ölçülür. Bir devlet ne kadar kendi insanının yani devlet içinde yaşayan insanların ihtiyaçlarını ne kadar çok ve ne kadar kısa sürede cevaplandırabiliyorsa en iyi yönetim odur, en insanî yönetim odur. İsterse bunun için şehit veririm. Bunun adı monarşi olsun, isterse cumhuriyet olsun, demokrasi olsun, veya

başka bir şey olsun önemli değil. Bana göre Batı da aslında bunu tartışmaya başladı.Yani AB, projesini belki buradan hareketle geliştirdiği söylenebilir. Bütün mesele, ihtiyaca cevap verilebilirliktir. Bana göre bütün medeniyet gelişimi budur zaten. Eğer, karanlığı ortadan kaldırıp, yaşama ihtiyacı olmasaydı elektrik olmazdı. Veya hızlı bir şekilde dünyanın bir yerinden başka bir yerine gitme ihtiyacı olmasaydı araçlar olmazdı, tekerler olmazdı. Yani ne varsa, insanlar sıkıştıklarında keşif yaparlar. Dolayısıyla ihtiyaca cevap verilebilirlik çok önemli.

**Biraz da güney komşumuza inelim. Suriye'nin geleceğini nasıl görüyorsunuz. Bizdeki Kürt sorunu etrafında gelişen çözüm süreci ve benzeri meseleler muvacehesinde düşünüldüğünde Ortadoğu'yu nasıl bir gelecek beklemektedir?**

Suriye'nin geleceği pek parlak değil maalesef. Orta vadede görünen oradaki kaotik ortamın devam etmesi. Şu an için zaten Suriye diye bir devlet yok, fiilen yok, resmen var. Esed'in başında bulunduğu bir devlet, bayrağı vs. falan, sınırları belli bir devlet var gibi görünüyor. Fakat bu sadece hukuksal olarak böyledir. Fiili olarak şu anda bir Suriye devleti yok. Bir yönetim düşünün, neredeyse halkın %90'ını karşısına almış. Bir yönetim düşünün, halkına havadan, karadan her türlü aracı kullanarak katliam yapıp üç yüz bine yakın insanı öldürmüş. Bir yönetim düşünün, belki herşeyden önemlisi devlet olma noktasında kendi ülkesinin en fazla % 35- % 40'ını kontrol edebiliyor. Böyle bir devlet olmaz. Burada devlet çökmüş demektir. Eğer siz topraklarınızın egemenliğini elinizde tutamıyorsanız artık devlet yok demektir. Şu anda Suriye'deki eski rejim, ben ona eski diyeceğim, eski rejim Suriye topraklarının en fazla %40'ını kontrol altında tutabiliyor. %60'ı başkalarının kontrolünde. Yani bu IŞİD olabilir, DAHAŞ olabilir, Kürtler olabilir, Ahrar-ı Şam olabilir, diğer Suriyeli muhalifler olabilir vs. Devlet alanda yok artık. Şehirlerde yok. Suriye'de otorite yok şu anda. Herkesin farklı farklı şekillerde ortaya çıkan bir pratiği var. Asıl, Suriye yapay bir devlettir. Az önce bu yapay yapılardan bahsettim. Suriye diye bir devlet tarihte hiç olmamıştır. Irak, diye bir bölge vardır, o ayrı, Mısır diye bir bölge vardı. Fakat Mısır, Irak ve Türkiye, Anadolu arasında kalan bütün coğrafyanın adı Bilâd-ı Şam idi. Yani bugünkü İsrail topraklarını, bugünkü Ürdün'ü de içine alan bir coğrafya. Çünkü Ürdün de yapay bir devlet, İsrail de yapay bir devlet. Filistin toprakları, Lübnan toprakları, Suriye toprakları... bütün bu toprakların adı Bilâd-ı Şam. Eğer Suriye'li bir siyasetçi perspektifiyle düşünürseniz Büyük Suriye hayali budur aslında. Çünkü bu bir siyasal birimdir. Lübnan bile 1860'lı yıllarda oradaki Hıristiyan azınlık için oluşturulmuş bir vilayete dönüştürülmüştür. Lübnan etrafındaki topraklarda onlar çoğunlukta oldukları için. Bugünkü Suriye sınırları çizildiğinde de ilk başta dört beş devletli bir federatif yapı olarak düşünülmüş. Hani Dürziler ayrı bir yerde çoğunluk oluşturuyorlar, Suriye Alevileri ayrı bir yerde çoğunluk oluşturuyorlar, Kürtler ayrı bir yerde, Sünnî Araplar ayrı bir yerde, dolayısıyla farklı bölgelerde çoğunlukta yaşayan farklı etnik gruplardan bahsediyoruz. İçine baktığınızda böyle bir doğallık var. Bugün oraya doğru maalesef yeniden Irak'ta olduğu gibi bir çözülme yaşanıyor. Irak'ta öyle, tarihsel olarak bakıldığında bugünkü Irak üç ayrı eyalet olarak vardı. Osmanlı Döneminde

*Suriye'nin geleceği pek parlak değil maalesef. Orta vadede görünen oradaki kaotik ortamın devam etmesi. Şu an için zaten Suriye diye bir devlet yok, fiilen yok, resmen var. Esed'in başında bulunduğu bir devlet, bayrağı vs. falan, sınırları belli bir devlet var gibi görünüyor. Fakat bu sadece hukuksal olarak böyledir. Fiili olarak şu anda bir Suriye devleti yok.*

*Türkiye'deki iç siyasî sorun olarak bir çözüm süreci vardır. Bir de bölgesel boyutu olan bir çözüm süreci vardır. Yani dışarıda uzantısı olan bir süreçten bahsediyoruz. Tabii biri diğerinin ön koşuludur. Türkiye içerisindeki çözüm sürecini başarıya kavuşturmadığı sürece, dışarıdaki süreci de başarılı yürütemez.*

Basra, Bağdat ve Musul eyaletlerinden bahsediyoruz. Bakıyorsun bugünkü Musul eyaleti dediğimiz aslında Türklerin çoğunlukta yaşadığı coğrafya. Bağdat Sünnî Arapların genel olarak, Basra da Şiî Arapların. Zaten doğal sınırlar -sosyolojik olarak söylüyorum- böyle bir bölünmeyi kolaylaştırdı maalesef. Suriye'de de benzeri bir durum var. Dolayısıyla Suriye bu şekilde bir bütün olarak bana göre varlığını devam ettiremez.

Kürt sorunu etrafında gelişen çözüm süreci, hem bizi, hem Ortadoğu'yu ilgilendiren bir konu olarak düşünülmesi. Biz genel manada bunu böyle düşünmedik. Biz Kürt sorunu diye tek bir sorun bildik. Türkiye'deki insanlar olarak söylüyorum. Bu da T.C.'nin karşı karşıya olduğu bir sorun. Biz bir iç sorun olarak gördük. Fakat korkunç derecede yanlış bir algıydı. Bu yanlış algılama bizi otuz yıldır uğraştırıyor zaten. Hatta yetmiş yıldır, doksan yıldır. İki çeşit Kürt sorunu var; Ortadoğu'da her bir devletin karşı karşıya olduğu bir Kürt problemi var. Bir de, bölgesel, geniş ölçekli bir Kürt sorunu var. Bunlar bağımsız olaraktan ele alnamaz. Yani Türkiye'de bir Kürt sorunu var, bir de Ortadoğu'da bir Kürt sorunu var. Yani Suriye'nin, Irak'ın, İran'ın, Türkiye'nin her birisinin ayrı kendi Kürt sorunu var. Kürt sorunu dolayısıyla uluslararası bir sorundur. Doğası gereği uluslararasıdır. Az önce sözünü ettiğimiz sömürgecilerin çizdiği sınırlar sonrasında Kürtlerin yaşadığı coğrafya dört beş ayrı parçaya bölündüyse burada potansiyel sorunlar zaten var demektir. Bu devletleri kontrol altına almanın bir yöntemidir. Çünkü sömürgeciler hangi devletten çıktılarsa orayı sorunlu olarak bırakarak çıkmışlardır. Sorunları çözülmüş olarak çıktıkları hiçbir coğrafya yoktur. Mesela, Kıbrıs'ta. Kıbrıs'tan çıkarken İngilizler Rum-Türk krizini bırakıp gittiler. Daha hâla biz uğraşıyoruz, altmış yıldır tabir-i caizse. Çözüm süreci dolayısıyla iki türdür. Bu çözüm sürecini de biz yanlış algılıyoruz. Türkiye'deki iç siyasî sorun olarak bir çözüm süreci vardır. Bir de bölgesel boyutu olan bir çözüm süreci vardır. Yani dışarıda uzantısı olan bir süreçten bahsediyoruz. Tabii biri diğerinin ön koşuludur. Türkiye içerisindeki çözüm sürecini başarıya kavuşturmadığı sürece, dışarıdaki süreci de başarılı yürütemez. Bana göre, Türkiye iç siyasetinde en önemli maddemiz budur. Eğer Türkiye bunu başarır Ortadoğu'da ciddi bir oyun değiştirici olur. Öyle bir kavram kullanıyorlar; oyun değiştirici. Yani, bölgesel siyasette oynayabilen bir aktör olmak istiyorsa Türkiye hem içerideki hem bölgedeki Kürt sorununu çözmek, en azından yönetmek zorundadır. Buradan hareketle Suriye'deki bulunan topraklara Rojava denir. Kürtlerin çoğunlukta yaşadığı bölgeye, Batı'da kalan Kürt coğrafyası anlamında, Rojava'daki sorun oradaki gelişmeler doğrudan Türkiye'deki gelişmeleri de ilgilendirir. Kobani kuşatması, orada yaşanan şiddetli çatışmaların doğrudan Türkiye'deki yansımalarının ne olduğunu biz beraber gördük maalesef. 6-8 Ekim olaylarında bunun ne kadar cana, şiddete, istikrarsızlığa yol açtığına hep beraber şahit olduk. İnsanlar doğal olarak oradaki olan biteni, zaten sınırımızın 10 km. ötesinde bir şehirden bahsediyoruz, orada yaşanan her şey sınırın bu tarafını doğrudan ilgilendiriyor. Bu kaçınılmaz olarak böyledir. Dolayısıyla 'karşılıklı bağımlılık' dedim ya az önce, bu bir bütün olarak düşünülmesi. Eğer bir yerdeki gelişme diğer taraftaki değişmeye yol açıyorsa bunu görmezden gelemezsiniz. Türkiye başarılı bir biçimde son dönemde Kürdistan Özerk Bölgesi yönetimi-

le oldukça iyi ilişkiler taşıdı sahneye. Özellikle son dönemde Erbil'de bir konsolosluğun açılması sonrasında bu ilişkiler resmi düzeye taşındı. Federe bir hükümet ile T.C. arasındaki bir ilişkiden bahsediyoruz. Birlikte, aslında Kürt sorununu yönetmeye çalışıyorlar. Bu çok önemli. Ciddi bir şans olduğunu düşünüyorum. Çünkü bugün uluslararası bir ölçekte düşünüldüğünde, bölgesel Ortadoğu'daki Kürt sorununun en önemli siyasî aktörü Barzani ailesidir. Mesut Barzani bölgesel Kürdistan hükümetinin başkanıdır. Başbakanı da damadı ve yeğeni Neçirvan Barzani'dir. Dolayısıyla Barzani yönetimiyle, Kürdistan Özerk Bölgesi yönetimiyle iyi ilişkilere sahip olmak, Türkiye için gerçekten bir şanstır. Bunun üzerinden belki Rojava'daki gelişmeleri de yönlendirebilirsiniz. Aynı şekilde Türkiye'deki Kürt sorununu da en azından kontrol altında tutarak tedrici bir şekilde çözüme kavuşturmak mümkün olabilir. Yani şu anki sürece bakıldığında ben umutluymuş şahsen.

Türkiye'deki siyasî irade bütün maliyetlere rağmen, bence bunu bir devlet politikasına dönüştürüp, bu konuda ciddi önemli adımlar atmıştır. Bu yolun sonuna gelmiş olduğumuz anlamına gelmiyor. Ama pek çok badire atlatılarak Kürt sorunu yönetilebilir bir hale gelmiştir. En son ortaöğretimde, yükseköğretimde Kürtçe'nin bir öğretim dili haline gelmesi, seçimlik dersler, Kürt Dili ve Edebiyatı ve Kürtçe Öğretmenliği bölümlerinin açılması. En sonunda TRT Şeş'in isminin TRT Kürdi olarak değiştirilmesi, ki bu geç kalınmış önemli bir sembolik adımdır. TRT Türkiye'nin adı da TRT Arabi olarak değiştirildi. Yani Arapça yayın yapıyorsanız, Kürtçe yayın yapıyorsanız... Bütün bunlar aslında Türkiye'nin büyük bir devlet olduğunu aynı zamanda bir özgüvene sahip olduğunun işareti olarak, çözüm sürecindeki kalan önemli adımların da kısa sürede atılacağını ve Ortadoğu'da bir emsal oluşturacağını düşünüyorum.

Bölünme korkusunu değil, bütünleşme umudunu beslemeliyiz. Bu çok önemli. Bizim bunu vurgulamamız lazım. Bölünme korkusunu bir tarafa bırakarak, bütünleşme umutlarını yeşertmeliyiz. 'Yani Kürtler ayrılacak mı ayrılmayacak mı?' diye düşünmememiz gerektiğini düşünüyorum. Bu olmayacak zaten. Bizim üzerinde durmamız gereken şey Suriyeli'yi, Lübnanlı'yı, Ürdünlü'yü nasıl entegre edebiliriz. Hem biz hem onların kazançlı olacağı bir entegrasyondan bahsediyorum. Bu daha çok ekonomik bir entegrasyon. Siyasal anlamda bir entegrasyon için daha uzun zaman gerekiyor. Yani bunun içinde bir pratiğinizin bir tecrübenizin gelişmiş olması gerekiyor. Aynı zamanda az önceki sorularınıza da bizi götürür. Böyle böyle İttihad-ı İslam noktasına da gider. Yani Müslüman ülkeler arası birlik ve bütünlüğü daha yüksek düzeylere çıkarılması anlamına gelecek inşallah.

**Az önce gerçek İslam manasını konuşurken IŞİD'vari yapıları kastemediğimizden de bahsedelim. IŞİD ve benzeri yapılanmaları, nasıl değerlendirmek gerekir? Türkiye'nin son dönemde Ortadoğu'da icra ettiği politikaları nasıl değerlendiriyorsunuz?**

Evet, iki ayrı soru bu. Birincisi IŞİD meselesi. IŞİD'in nasıl ortaya çıktığı, nereden hareketle bir aktör olarak görülmeye başlandı, buna cevap verebilmek için aslında yine geçmişe dönmemiz gerekiyor. Batılılar Ortadoğu'da bütün sorunların tarafıdır. Bugün bizim içinde yaşadığımız

*Bölünme korkusunu değil, bütünleşme umudunu beslemeliyiz. Bu çok önemli. Bizim bunu vurgulamamız lazım. Bölünme korkusunu bir tarafa bırakarak, bütünleşme umutlarını yeşertmeliyiz. 'Yani Kürtler ayrılacak mı ayrılmayacak mı?' diye düşünmememiz gerektiğini düşünüyorum. Bu olmayacak zaten.*

*Rusların  
Afganistan işgali  
ve devamındaki  
İran İslam  
inkılabı bugün  
bizim içinde  
yaşadığımız pek  
çok sorunun bana  
göre kaynağını  
oluşturuyor.*

Ortadoğu aslında Sykes-Picot rejimidir. 1916 yılında, Batılı sömürgecilerin çizdiği sınırlarla varlığı devam ettiren bir coğrafyadan bahsediyoruz. Fakat biraz daha yakına gelelim: 1977 yılında Camp David antlaşması imzalandı. Daha çok Filistin bağlamında imzalanmış bir antlaşmadır. Bu Sykes-Picot sistemini tahkim antlaşması olarak okunmalıdır. Bu kısa süre sonra Rusların Afganistan işgali ve devamındaki İran İslam inkılabı bugün bizim içinde yaşadığımız pek çok sorunun bana göre kaynağını oluşturuyor. Bu iki önemli gelişme, 79'daki Sovyetlerin Afganistan işgali ve kısa süre sonra yaşanan İran İslam inkılabı... O dönemdeki şartların bir gereği olarak ABD ve diğer Batılı ülkeler Afganistan'daki muhalif gruplara maddî ve manevî destek sağladılar. Mücahit olarak bilinen bu dinî -zaten Afganistan toplumu öyle bir toplum-, dindar gruplara bütün imkanları seferber ettiler. Sovyet Komünist Rusya'ya karşı ve İslam dünyasının pek çok yerinden savaşçı devşirildi veya kendileri gittiler. O giden savaşçılardan bir tanesi Arap gençlerinin genelini etrafında toplayan biriydi. Filistin kökenli, Suudi Arabistan'da şeriat dersleri veren, İslam hukuku dersleri veren Abdullah Azzam idi. El-Kaidenin kurucusu olan Usame bin Ladin'in yanında savaştığı yani onun fikirleriyle yetiştiği bir kişiden bahsediyoruz. Orada aslında bütün bu tohumlar atıldı. İki şey oldu. Bir, bütün İslam dünyasından oraya cihad yapmak üzere Müslüman gençler endoktrinasyon sürecinden geçtiler, siyasal bir zihin, bir kimlik kazandılar. Afganistan'daki cihadın sona ermesinden sonrada bunlar kendi ülkelerine geri dönerken, ciddi bir sorunun kaynağı olarak durdu. Savaşmasını bilen, siyasal söylemleri sivri ve canlı. Kendilerini ifade edecek bir ortam arayışına girdiler. Bugünkü Cezayir'den Çeçenistan'a, Bosna Hersek'den tutun pek çok krizde gidip savaşan insanlar bunlar aynı zamanda. Abdullah Azzam vefat ettikten sonra yerine geçen Usame bin Ladin Arap gençleri etrafında topladı. İlk önce Taliban'la beraber çalıştılar. Taliban da o dönemde güç kazandı. O dönemde bunlar, Batılı devletlerle Suudi Arabistan ve Pakistan istihbaratları tarafından büyütülen hareketlerdi. Ama bunlar daha çok Sovyetler'e karşı kullanılmak için güçlendirilmişlerdi. Ama Afganistan'daki durum ortadan kalktıktan sonra bunlar yaşadıkları ülkelerde soruna dönüştüler. İkinci kırılma noktası 2001, 11 Eylül olayları. Bu 11 Eylül olayları bir sonuç mudur, sebep midir, onu da tartışmak gerekir. O dönemde de çok tartışıldı. El Kaide'nin ötekileştirilmesi söz konusuydu öncesinde, bir kaç yerde El Kaide militanları hedef alınmıştı. Bu bir komplo muydu, o da tartışılıyor. 11 Eylül olaylarını Amerika kendisi mi yaptırdı? Kim yaptı belli değil, hâla belli değil. Ama çoğunluğu Suudi Arabistan vatandaşı olan selefist düşünceli insanların gerçekleştirdiği bir eylemdi. İran İslam inkılabından, 11 Eylül'e kadar yirmi yıllık sürede İslam dünyasında daha çok Şiilik ötekileştirildi. Çünkü devrimci İslam denince akla onlar geliyorlardı. Fakat pek etkili olmadı. Yani devrim olduktan sonra 1980'li yılların sonlarında devrim oturduktan sonra bu işlevselliğini kaybetti. Onun yerine, yine tırnak içinde, devrimci İslam algısı oluşturuldu. Bu defa Vehhabi ve Selefist bir radikalizm ön plana çıkarıldı. Ve devrimci İslam olarak paralanmaya başlandı. Aslında geleneksel İslamî anlayışın ötesindeki bir durumdan bahsediyoruz. Oldukça sınırlı bir alanda etkili olan, pek üyesi bulunmayan bir düşünüş birden bütün İslam dünya-



sını teslim eder hale geldi. Yani bunun üzerinden İslam dünyası vurulmaya başlandı. El Kaide kullanılarak bugün Afganistan ve Irak işgalleri yaşandı. Bu maalesef kaotik ortamlar olarak yeni militan devşirmenin zeminlerine dönüştü. Yani IŞİD ve El Kaide'yi bizzat üreten -doğrudan veya dolaylı- önemli değil, ona ortaya çıkma ve güçlenme imkanı veren yine Batılı devletler oldu. Afganistan ve Irak'ta otoriteyi ortadan kaldırmakla bu imkanı sağladılar. Yetmedi, daha dün ötekileştirdiği Şii'yi -ABD için söylüyorum-, Maliki'yi iktidara getirip, Kürtleri ve Sünnî Arapları ötekileştirirken, El Kaide ve benzeri yapılar Irak'ta daha güçlenmeye başladılar. Ellerinde bir gerekçe de vardı. Çünkü ötekileştiriliyorlardı. Ayrımcı muameleye tabi tutuluyorlardı, saldırıya uğruyorlardı vs. İşte böyle bir dönemde El Kaide veya Taliban bünyesindeki bazı yapılar Irak'ta Tevhid ve Cihad örgütü denilen daha sonra isim değiştirerek bugünkü IŞİD'e, DAİŞ'e evrilen bir siyasal güce ulaştı. 2013 yılında Suriye'ye gitti zaten o yapay sınırlar, Sykes-Picot 'a bir isyan olarak görüldü. Suriye'deki kaosu da kullanarak hem Suriye'de hem Irak'ta Sünnî Arapların çoğunlukta yaşadığı bir devlet ilan etti. Fiili bir durum ve bugün maalesef yalnız bölgesel değil küresel bir tehdit olarak bütün dünya devlerini endişelendirilen bir siyasal yapıya dönüşmüştür IŞİD.

Son dönem Ortadoğu politikalarına gelince çok şey söylenebilir. Ben kısaca şunu söyleyeyim. Türkiye'nin takip ettiği siyaset, siyaseten ve ahlâken bana göre olması gereken bir çizgideydi. Fakat Türkiye'nin beklentileri karşılanamayınca, "beklentileri" tırnak içinde kullanmak lazım, diğer devletler, Batılı ülkeler, Türkiye'nin daha fazla güçlenmesine yarayacak gelişmelerin yaşanmasına müsaade etmeme adına Türkiye'yi yalnızlaştırdı. Fakat bugün itibarıyla bizim geldiğimiz noktada, bugün Türkiye dış siyasetinde yanlış algılanan pek çok konunun söyleysel olarak aslında doğru olduğunu, fakat bunu ancak iş işten geçtikten sonra, geriye dönüp söylüyorlar. Bugün bakıldığında Türkiye Ortadoğu'da nispeten 2000'li yılların başlarında karşılaştığında bir yalnızlık içerisinde; fakat bunu daha çok çıkar ve değer dengesi gözetilen bir politika sonucu olarak görmek lazım. Devletler genellikle değeri, ahlaki, normları ön plana çıkartarak siyaset izlemez. Batılı devletlerin hiç birinde bu yoktur. Çok az, çok alt düzeyde vardır bu ancak. Yani öyle olmasaydı Bosna-Hersek'te soykırım yaşandığında Batılı devletler müdahil olurdu veya Fransızların nezaretinde Ruanda ve Brundi'de 800,000 insan hayatını kaybetmezdi. Dolayısıyla Batılı devletler tamamen çıkar merkezli bir politika izliyor, bunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti ise bu dönemde çıkarın yanında değer vurgusu da yaptı, norm vurgusu yaptı ve bunun kendisine maalesef maliyeti oldu. Dolayısıyla başarısız görüntüsü eğer varsa Türkiye'nin norm ve ahlak vurgusundan kaynaklanıyor. Bugün Ortadoğu politikaları genel olarak olumsuz bir algıya sahip; çünkü Ortadoğu'daki rejimlerin önemli bir kısmı Türkiye siyasetini ötekileştirmeye çalışıyor. Fakat ben bunun arizi bir durum olduğunu kısa süre içerisinde yeniden Türkiye'yle sıcak ilişkilerin yaşanabileceği, Türkiye'yle bölgesel ülkelerin arasındaki ilişkinin düzeldiği, iyileştiği bir dönemin kaçınılmaz olarak yaşanacağını düşünüyorum. Yani Suudi Arabistan'ı düşündüğümüz zaman bugün belki Türkiye karşıtı bir pozisyon alır gibi duruyor, Mısır darbesi sonrası ilişkiler bayağı gerildi çünkü. Ama İran'a karşı siyasetin de İran'da algıla-

*Batılı devletler tamamen çıkar merkezli bir politika izliyor, bunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Türkiye Cumhuriyeti ise bu dönemde çıkarın yanında değer vurgusu da yaptı, norm vurgusu yaptı ve bunun kendisine maalesef maliyeti oldu.*

*Ortadoğu barış  
içinde bir arada  
yaşama kültürünü  
yüzyıllardır  
uygulayan bir  
coğrafyadır.  
Hıristiyan,  
Yahudi ve  
Müslüman  
birlikte aynı  
mahallede, aynı  
semtte barış  
içinde yaşadıkları,  
birbirine saygı  
duydıklarının  
örnekleriyle  
doludur.  
Endülüs'ten,  
Mağrip'ten  
yani Fas'tan,  
Pakistan'a  
kadar geniş bir  
coğrafyada bu  
örnekleri görmek  
mümkün.*

dığı tehdit sonrasındaki Mısır ve benzeri diğer bütün devletlerin etkisinin pasif olduğunu görüyoruz. Böyle bir noktada kaçınılmaz olarak Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyacağını, pek çok bölgesel projede Türkiye olmadan o sorunların çözülemeyeceğini bildikleri için -hem Batılı devletler için söylüyorum bunu, hem de bölgesel devletler için- Türkiye'nin mutlaka masada olarak bu ülkelerle ilişkilerini iyileştirme durumunda kalacağını, onların da bunu önceleyeceğini düşünüyorum.

**Peki nihai olarak, kadim medeniyetlerin ve inançların beşiği olan Ortadoğu'da dünya barışı ve insanların geleceği açısından oluşturulması gereken barış ve huzur ortamı için neler yapılmalıdır, neler yapmak lazım?**

Çok güzel bir toparlayıcı soru bu. Batı dünyası ve Ortadoğu karşılaştırıldığında Ortadoğu'nun aslında ne kadar muhteşem bir geçmişe sahip olduğunu gösterecek çok önemli bir kavram kullanacağım: Barış içinde bir arada yaşama kültürü. Ortadoğu barış içinde bir arada yaşama kültürünü yüzyıllardır uygulayan bir coğrafyadır. Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman birlikte aynı mahallede, aynı semtte barış içinde yaşadıkları, birbirine saygı duyduklarının örnekleriyle doludur. Endülüs'ten, Mağrip'ten yani Fas'tan, Pakistan'a kadar geniş bir coğrafyada bu örnekleri görmek mümkün. Tabii bu genel rengin bu olduğunu söylüyorum. Sıkıntıların, sorunların yaşanmadığı anlamında söylemiyorum, ama en azından az önce Osmanlı modelinden bahsettik. Osmanlı'da bu model vardı. Yani farklı mezheplerin, meşreplerin, dinlerin, inanışların barış içinde kol kola geldikleri bir siyasal sistem vardı Ortadoğu'da. Ortadoğu'nun tecrübesinde bu var. Bir kere ne yaparsa yap-sın bu tecrübesini yeniden hatırlamalı ve hayata geçirmeli. Biz bugün öyle bir noktaya geldik. Hani biz Batılılaştıkça birbirimizi ötekileştirdik, kimse kusura bakmasın. Bir kaç kavramdan hareketle bunu söyleyeceğim. Mesela bizim lügatlarımızda olmayan bir kavram 'zenofobi' yani yabancı düşmanlığı bu bizim kitabımızda olmayan, lügatlarımızda olmayan bir kavramdır. Fakat Batı'da tarihsel olarak, neredeyse bir değer olarak, maalesef Batı'nın söyleminde ve hafızalarında vardır. Onun için bugün hala kendinden olmayan herkesi ötekileştiren, görmezden gelen, yok etmeye çalışan bir bakış açısı olarak yaşanıyor. Son dönemde Avrupa'da yeniden canlanan ve güçlenen 'Pegida' hareketi, bu İslamofobi dalgaları, İslam karşıtlığı, Müslüman düşmanlığını barındıran hareketlerin hepsinde bu vardır. Çünkü Avrupa tarihsel olarak pek ötekiyle kendi topraklarında karşılaşmış değil. Bu çok önemli bir tecrübesizliktir. Yani Finlandiya Müslüman hiç olmamıştır, Norveç de olmamıştır, İngiltere de olmamıştır, Almanya da, Fransa da olmamıştır. Endülüs'te, Osmanlı fetih sürecinde, Balkanlarda barış içinde bir arada yaşama kültürünün zirvede olduğu bir dönem vardı. Bir taraftan böyle bir kültür öbür taraftan ötekileştirici bir kültür. İşte biz Türklük, Araplık, Alevilik vs. bir alt kimlik vurguları yaptıkça karşıımızdaki insanı ötekileştirir hale geldik. Hani onun için mesela Anadolu'da daha düne kadar Türk-Kürt ayrımı yoktu. Çünkü bir İslam ümmeti vardı, Osmanlı dönemi için söylüyorum. Ama onun içerisinde vahdet içerisinde kesret ilkesine geleceğiz. Anasır-ı İslam vardı. Unsurlar biliyorsunuz, Türklük bir unsurdu, Kürtlük bir unsurdu, Araplık bir unsurdu, Arnavutluk bir unsurdu, Çerkezlik bir unsurdu vs. Her birisi bir unsur. Bütün bunlara toplamda anasır-ı İslâmiyet deniyordu. Ama daha önemlisi bunların

hiç birisi tırnak içerisinde millet değildi. Millet bir İslam milleti idi. Bugünkü milletle eskiden kullanılan millet arasındaki kavramlar da farklı; yani içeriği değişti, dönüştürüldü. Bu bize şunu gösteriyor. Bugün yine demokrasi tarihi konuşulurken Batı'da çoğunlukçu demokrasiden çoğulcu demokrasiye geçişten bahsedilir. Bizim bu bahsettiğimiz vahdet içinde kesret bizzat bu çoğunluğun kendisidir. Hani Batı'nın şu anda geldiği zirve budur. Azınlıkların haklarını gözetken çoğulcu demokratik yapılardan sistemlerden bahsediliyor. Bu zaten bizim geçmişimizde var. Belki aynı şekilde değil, ben onu kabul ediyorum; ama yani o anasır-ı İslam'ı, İslam milletini veya diğer milletlerin, mezheplerin vs. hepsinin var olabildiği, kendi değerlerini toplumsal düzene yansıtabildikleri bir sistemden, yapılardan, kurumlardan bahsediyoruz. Bu öyle. Dolayısıyla hani başa gelmek gerekirse, bölgesel bir barış ve huzur ortamı oluşturabilmemiz için öncelikli olarak birbirimizi ötekileştirmekten vazgeçmeliyiz. Bu ister seküler, dindar, Alevi, Sünni, Kürt, Türk, Arap, Çeçen vs. hangi bağlamlarda olacağına, bizim bunu terk etmemiz gerekiyor. Kucaklayıcı, kuşatıcı bir siyasî söylem geliştirmemiz gerekiyor. Toplumsal düzenimizi de buna göre şekillendirmemiz gerekiyor diye düşünüyorum.

Bir başka husus, bunun dışında bizim mümkün merteye kendi sorunlarımızı yerli çözüm getirme çabası içinde olmamız lazım. Biz yerli sorunlarımıza yabancı çözümlerle çözüm bulamayız. Çünkü özellikler, farklar bu yırtılan bir kırmızı elbiseye sarı renkten bir yama yapmaya benzer. Dış müdahalelerle, dış güçlerin müdahalesiyle Ortadoğu'daki sorunlar çözülmez. Maalesef onları biz sık sık çağırarak zorunda kalıyoruz. Gelin bizim sorunları çözün. Kürtlerin "biji serok Obama" sloganı attıran Kobani müdahalesi gibi. Bunlar bana göre netice itibarıyla olmaması gereken hususlardır. Eğer Ortadoğu'da sorunlar varsa öncelikli olarak Ortadoğu'daki aktörlerin, bölgesel güçlerin kendi aralarında bu soruna çözüm getirmeleri gerekiyor. Aksi takdirde dışarıdan gelen müdahaleler ister Amerika'dan İngiltere'den gelsin, ister Japonya'dan, Rusya'dan, Çin'den gelsin bu onların kendi çıkarlarına hizmet edecekleri bir çözüm olacaktır. Dolayısıyla çözümsüzlük olacaktır. Bundan vazgeçmek lazım. Türkiye'nin aslında ısrarla vurgulamak istediği husus odur. Yani yerli sorunlara yerli çözümler getirmek zorundayız. Çok daha başka şey söylenebilir ama ben burada bırakayım.

Dilek temenni noktasında ben Müslüman dünyanın, İslam ümmetinin, Ortadoğu'daki halkların sorunların çözülmesi için bize Batı dünyası tarafından dayatılan kalıplardan kurtulmamız gerektiğini düşünüyorum. Yeraltı, yerüstü, ekonomik olarak, siyasal olarak, zihinsel olarak sömürgeleştirilmiş kişilerden ve toplumlardan sıyrılmak zorundayız; yani bu kimliklerden arınmak zorundayız. Daha yerli, tarihi karşılığı olan medeniyetsel birikimlerden beslenen kavramlarla, söylemlerle konuşmamız, diyalog kurmamız, anlaşmamız gerektiğini vurgulamak istiyorum. Ve inşallah bu bağlamda da her ne kadar zor gibi görünüyorsa da en azından orta vadede bu Müslüman dünyaya, Ortadoğu halklarına, coğrafyasına barış ve huzurun gelmesini temenni ediyorum. Böylece son noktayı koymuş olalım.

*Bölgesel bir barış ve huzur ortamı oluşturabilmemiz için öncelikli olarak birbirimizi ötekileştirmekten vazgeçmeliyiz. Bir başka husus, bunun dışında bizim mümkün merteye kendi sorunlarımızı yerli çözüm getirme çabası içinde olmamız lazım. Biz yerli sorunlarımıza yabancı çözümlerle çözüm bulamayız.*